

Акпарова А.Т.

**ОРТО АЗИЯНЫ УЛУТТУК МАМЛЕКЕТТҮҮЛҮККӨ ЖИКТЕШТИРҮҮ
МЕЗГИЛИНДЕГИ БИР КАТАР МАСЕЛЕЛЕРДИН КӨЙГӨЙЛӨРҮ**

Акпарова А.Т.

**НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В
СРЕДНЕЙ АЗИИ В ПЕРИОД РАЗМЕЖЕВАНИЯ**

А.Т. Акпарова

**SOME ISSUES OF THE NATIONAL STATEHOOD
IN CENTRAL ASIA IN THE PERIOD DISENGAGEMENT**

УДК: 327 (51).

Бул макала Орто Азияны улуттук мамлекеттүүлүккө жиктештирүү мезгилинде келип чыккан ар кандай көйгөйлөргө арналган.

Негизги сөздөр: мамлекеттүүлүк, улуттук жиктештирүү, эгемендүүлүк, учурдагы көйгөйлөр.

Статья посвящается некоторым проблемам национальной государственности Средней Азии в период размежевания.

Ключевые слова: государственность, национальное размежевание, суверенность, текущие проблемы.

This article is devoted to some problems of national statehood in Central Asia during the disengagement.

Key words: statehood, national division, sovereignty, current issues.

Коомдо жашап туруп эл аралык аренадагы болуп өткөн окуяларга кош көңүл боло албайсын. Кенеш доорунда жашап туруп кинодон көргөн, радиотелеберүүлөрдөн уккан жаңылыктар бизден алда канча алыстыкта болуп жаткандай сезилчү. Ал эми өзүбүз көзүбүз менен көрүп турган Кеңеш доорунун кыйрашы, 15 республиканын өз алдынча эгемендүү мамлекеттүүлүккө айланышы, болуп өткөн эки жолку 2005-жылдардагы март, 2010-жылдардагы апрель төңкөрүштөрү, мурунку Югославия социалисттик мамлекетинин кыйрап жок болушу. Учурдагы Украина мамлекетиндеги кандуу майдандар, Ирандагы, Ливиядагы, Сириядагы окуялар, качкындардын толкуну. Эмгек жаткан окуялар эмеспи. Анын үстүнө быйылкы жыл «тарыхтын жана маданияттын жылы» деп аталып калгандыгы дагы кокустук болбосо керек.

Мезгил талабына ылайык президентибиздин зор мааниге ээ саясий чечими эмеспи. «Өткөндү билбей туруп, келечекти кура албайсын» деген накыл кеп бар. Анын сыңарындай тарыхты «сен пистолет менен атсаң, тарых сени замбирек менен атат» деп бекер айтылбаса керек. Ошондуктан ар бир окуяга саясий саресеп салып, туура баасын берип, келечекке туура багыт алып, ынтымакчылыкта, тынчтыкта жанаша жашап өсүп-өнүгүү башкы максаттардын бири эмеспи. Анда сөздү ток этер жеринен баштасак. Ош облусунда болуп өткөн жайкы Ош-Өзгөн, Жалал-Абад окуялары кокустукпу? Анын себептери эмнеде? Ага жумурият туура баасын бердиби? Эмне

үчүн бул окуя эки жолу кайталанып жатат? Бул окуя башка кайталанбайбы? Украинанын кейпин кийип калбайбызбы? – деген узун түрмөк суроолорго тарых сересинен саресеп салсак, Орто Азия элдерин улуттук мамлекеттерге бөлүштүрүү мезгили көрүнөт... Бул окуялар жергебиздин тарыхын тереңден үйрөнүүгө, кандайдыр бир себептердин натыйжасында терең изилденбей көп мезгилдер көмүскөдө калып келгендигин ырастоого туура келет. Орто Азия элдеринин улуттук мамлекеттерге бөлүү жөнүндөгү токтомуна ылайык жиктештирүү процессин өзүнчө карап көрүүгө аракет кылып көрөлү. Айрыкча Кыргызтандын түштүк чөлкөмүнө Ош областынын тарыхый тамырына көңүл буралы. Албетте бул маселеге келгенде биз тарыхчылардын, окумуштуулардын эмгектерине, архивдик материалдарга кайрылбай коё албайбыз. Э.Д. Бейшенбиев өзүнүн «Введении кыргызской государственности» деген эмгегинде (караңыз Бишкек 1994-ж.) Орто Азия элдеринин улуттук мамлекеттүүлүккө бөлүштүрүү процессине төмөнкүдөй саясий баасын берген. Орто Азиянын элдери Октябрь революциясына чейин Бухара эмиратынын Хива жана Кокон хандыгынын колониясында турган, кийинчерээк Россия падышачылыгынын колониясына айланган. Чек ара маселесине байланышкан эч кандай мыйзамдуу маалыматтар катталган эмес. Ошолордун катарында кыргыздардын деле укуктуу чек арасы болгон эмес. Көчмөн элдер менен отурукташкан элдердин ортосунда ажырым болгон. Улуттук жиктешүү өтө жай өнүккөндүктөн Орто Азиянын сыртындагы коңшу мамлекеттер өзбек, кыргыз, кыпчак, тажик элдерин жакшы ажырата алган эмес. Көчмөндөрдүн айрыкча кыргыздардын аймактык кызыкчылыгы экономикалык максаттагы бөлүштүрүүчү принцибинен жапа чегишкен. Себеби, адаттагыдай пахта өндүрүү үчүн жерлерди өзбектер менен тажиктерге беришкен. Дагы бир кемчилик, Кыргызстандын чек арасы кыйшак бөлүнгөн. Кыргыздардын топ-топ болуп жашаганына карабастан Өзбекстан менен Тажикстанда анклав болуп калып кеткен. Бир дагы өлкөдө мындай анклавдар кездешпейт. Орто Азиялык комиссиянын чек араны бөлүштүрүү маселесинде элдердин улуттук кызыкчылыгы негизги

орунду ээлеген эмес. Эң негизгиси СССРдин курамында Орто Азия элдерин райондоштуруп бөлүштүрүп башкаруу жеңилерээк болоорун көздөгөн. Орто Азиянын бирдиктүү мамлекеттүүлүгүн түзүү качандыр бир убактарда бөлүнүп чыгып Россияга коркунуч туудурат деп коркушкан. Ошондуктан, Орто Азияны улуттук мамлекеттүүлүккө жиктештирүүдө өздөрүнө ыңгайлуу саясий экономикалык жана маданий башкаруу системасын негизги маселе катары, ал эми интернационалдаштыруу идеологиясына жамынып, улуттук жиктешүүнү экинчи маселе катары карашкан.

Ошондуктан улуттук кызыкчылыкты көздөгөн лидерлерди «улутчул» деп жазалап турушкан. Эң негизгиси принципке ылайык шарттуу чек аралар СССРдин ичиндеги жерлер улуттарга тиешелүү болгон эмес. Ал СССРге тиешелүү болгон бардык жерлер Союздук Өкмөттүн ыйгарымдуу укугуна кирген. Союздук Өкмөт аны СССРдин кызыкчылыгына ылайык жалпы союздук саясий экономикалык аскердик стратегиялык кызыкчылык үчүн каалагандай бөлүштүргөн. Мына ушулардын бардыгы элдердин нааразычылыгына алып келген. 1924-1930-жылдарга чейин мамлекеттердин улуттук кызыкчылыгын тактоо катуу жүргөн. Тилекке каршы улуттук чек араны тактоо үчүн күрөшкөндөрдү улутчул катары жазага тартып, элдин демин өчүрүп турган. Бул процесс тарыхтын сабагы болду. Мамлекеттер аралык жер талаш маселеси өтө көйгөйгө айланды. Маселен, Тажикстан менен Өзбекстан чек арасындагы жаңжалдар. Ал тургай жаңжалдар бир мамлекеттин ичиндеги улуттар аралык кагылыштар. Ошол мезгилдин калдыгы болуп өсүп жетилген. Маселен Ош, Өзгөн окуялары, Бишкектеги окуялар. Жыйынтыктап айтканда мамлекеттер аралык чек араны жиктештирүүдө улуттар менен мамлекеттин кызыкчылыгы үчүн келишим аркылуу бөлүштүрүү бул өлкөнүн стабилдүүлүгүнө алып келмек. Т.К.Кененсариев «Жаңжалдын тарыхый тамыры» деген макаласында тарыхчы катары бир катар маселелер кандайдыр бир себептердин натыйжасында терең изилденбей көп мезгилден бери көмүскөдө калып келгендигин ырастоону туура көрүп, төмөнкүдөй маалыматтарды жазган. Макаланын айрым жерлерин өзгөртүүсүз берүүнү туура көрдүм (А.А.) «Чынында эле Ош окуяларынын келип чыгыш себепин социалдык турмуш маселелеринин чечилбей келишинен же партиялык-советтик уюштуруу башкаруусундагы мүчүлүштөрдөн же каран калган бейформалдардан көрбөй, терең жана кеңири карашыбыз керек. Менин көз карашымда бул трагедиялуу жаңжал эки элдин ортосунда дебейли, каргашалуу экстремисттердин ортосунда дебейли, кокусунан гана чыга калбастан жалпы эле коомубуздун 20-жылдардан бери өнүгүп келе жаткан бузулууларынын кесепетинен болду деп ойлоор элем дейт» – Т. Кененсариев. Ош окуялары жалаң гана Ош облусунун абалына, жашоо-шартына тиешелүү эмес. Ушундай эле мазмундагы көрүнүштөр, кандуу дагы, кансыз дагы формада бүт өлкөдө

болуп жатпайбы. Баарында эле негизинен улуттук маселелерге тиешелүү суроолор: улуттук автономия, улуттук территория, улуттук маданият, улуттук экономика сыяктуу маселелер коюлууда. Балтика боюнда да, Молдавияда да, Кавказда да, Орто Азияда да, кала берсе Россиянын өзүндө да ушуга окшош маселелер бар. Бирок, бул маселелер кансыз, тынчтык жол менен чечилүүгө тийиш болчу жана ошондой жол менен чечүүгө өтө олуттуу аракеттерди жумшоо керек, пикирге төп келген бир топ жыйынтыктар да бар.

Мисалы, окумуштуу байыртадан бери Орто Азия, анын ичинен Фергана калктарынын тамыры бир экендигин, Бухара, Хива жана Кокон хандыктары улуттук эмес, өз ичинде жашаган калктардын баарына тең орток саясий биримдик болгон деген туура ойду айтуу менен бирге, Совет ыңкылабынан кийинки 1924-жылдагы улуттук мамлекеттүүлүктүн түзүлүшүнө улуттук принциптеги чек ара жиктешүүлөрү туура эмес жүргүзүлгөн, «Өзбекстандан бир катар жерлер Кыргызстанга туура эмес өткөрүлүп жиберилген» деген бүтүм чыгарат. Чындыгында 1924-жылга чейин Өзбекстан деген да, Кыргызстан деген да мамлекет жок эле, экөө тең Түрк республикасынын курамында турган (сөз жерлерди, болуштуктарды жана айыл-кыштактарды тигил же бул түзүлүп жаткан мамлекеттик биримдиктерге өткөзүп берүү жөнүндө болуп жатат). Ошол «каталардын» акырындык менен өнүгүүсү азыркы жоболондуу окуяларга алып келди дейт. Ошондуктан 1924-жылы улуттук чек аралык жиктешүүнү таптакыр жүргүзбөй, мурунку административдик биримдикте эле (АССР) калтыруу керек эле деген ойду айтат да, кайрадан Ош окуяларына байланыштуу пикирлерди сөз кылып, Жалал-Абад жана Сузакты кошуп, Ош облусундагы Өзбек автономиялуу район кылып койсо туура болоор эле деген жыйынтык чыгарат. Фергана чөлкөмү чынында эле байыркы замандардан бери көп улуттуу чөлкөм. Биздин эранын башына чейинки доорлордо жашаган ираний калктар (давандыктар, сактар жана усундар) кийинки мезгилдерде, айрыкча XII-XIII кылымдарда моңголдор менен жуурулушунун натыйжасында түбү тектеш, Орто Азиядагы эң байыркы мезгилдерден бери XVI кылымга чейин жашап өткөн кандаш калктар (кыргыздар, өзбектер, казактар, кыпчактар, каракалпактар жана башкалар) пайда болду. Кийинки доордо XX кылымдын 20-жылдарына чейин, башкача айтканда улуттук мамлекеттүүлүктүн келип чыгуусуна чейин ал элдер жамаатташ жашады. Ошентип өз ара мамилени үзүүгө мүмкүн эмес экономикалык байланыш түзүлдү. Биринин кыштагынын жанына экинчисинин айылы конуп, ирегелеш болду, аралашып кетишти. Бирок, тарыхтын дагы бир мыйзам ченемдүү өнүгүүсү – бул элдер улутка айлана баштаган мезгилде ар бир элдин өз алдынчалыкка, өз мамлекеттүүлүгүнө умтулуусу. Бул процессти токтотууга мүмкүн эмес, аны туура чечүү башка кеп. Ошондуктан 20-жылдардагы улуттук жиктешүүнүн натыйжасында улуттук мамлекет-

түүлүктүн келип чыгуусу, андагы негизги принциптер-уруттук белгилер болгондугу биздин оюбузча лениндик улут саясатынын жоболоруна туура келген. Фергана чөлкөмүндө, тагыраак айтканда азыркы Ош облусунун аймагында XIX кылымдын аягында жана XX кылымдын баштарында кыргыз-өзбек жамаатташтыгынын сандык-салыштырма абалы кандай эле жана алар 1924-1926-жылдарда өткөрүлгөн улуттук чек ара жиктешүү процессинин жүрүшүндө, жумуриятыбыздын административдик бөлүшүндө кандай деңгээлде чечилди, ошол маселелерге бир аз токтоло кетсек.

Россия жана анын чет жакаларында официалдуу эл каттоо биринчи жолу 1897-жылы болгон. Анан кийин болжолдуу түрдө ар жылы областтык губернаторлордун отчетторунда элдердин саны берилип турган. 1908-10-жылдары сенатор Палендин Түркстан крайын толук текшерүү жүргүзгөнүнө байланыштуу эл каттоо жүргөн. Биз ошол маалыматтарга таянып, Фергана чөлкөмүн карап көрөлү. Ыңкылаптан кийинки Кеңеш өкмөтүнүн саясий ийгиликтеринин орчундууларынын бири – Орто Азия калктарынын улуттук мамлекеттүүлүгүнүн пайда болушу. Социализмдин ийгиликтерине таянып, аша чапма ой жүгүртүүлөрдүн доорунда биз өзүнүн жүрүшүндө жана ишке ашырылышында бир топ жаңылыктар болгонуна карабастан 20-жылдардагы Кыргыз, Өзбек, Казак, Тажик, Түркмөн жана башка улуттук мамлекеттүүлүктөрдүн түзүлүшүн чыныгы тарыхый окуя катары кабыл алышыбыз керек. Азыркы учурда Фергана чөлкөмүндөгү түзүлгөн коомдук ой-пикирге, ал турсун официалдуу басма сөздө да (жогорку биз кеп кылган Рустамбек аке сыяктуу) улуттук жиктелишүүдө олуттуу кемчиликтер болгон деген түшүнүктөр көбөйүп кетти. Архивдик жана башка статистикалык материалдарга караганда андай түшүнүктөр негизсиз экендиги көрүнөт. Мисалдарга кайрылалы. 1924-жылдын 12-июнунда РКП(б) БКнын «Орто Азия республикаларынын улуттук-мамлекеттик жиктештирүү жөнүндө» деген токтому кабыл алынат да, ошол эле жылдын 14-октябрында Бүткүл Россиялык Аткаруу комитетинин токтому боюнча РСФСРдин Кара-Кыргыз автоном облусун түзүү жөнүндө токтом кылынган. 1924-жылы 16-декабрь күнү РКП(б)нын Кара-Кыргыз обкомунун уюштуруу бюросунун Президиумунун отурумунда Жалал-Абад, Каракол-Нарын, Пишпек жана Ош округдук комитеттерин түзүү жөнүндө чечим кабыл алынган. 1925-жылдын 23-27-мартында I Кыргыз областтык партконференция болуп өткөн, ал эми 20-30-марттарда Кара-Кыргыз автоном облусунун Советтеринин биринчи уюштуруу курултайы чакырылып, анда Аткаруу Комитети түзүлгөн. Бүткүл Россиялык Аткаруу Комитетинин алдында Кара-Кыргыз автоном облусу деген сөздүн ордуна Кыргыз автоном облусун кабыл алуу керектиги сунушталган. Ошондой эле кийинчерээк КАОну Кыргыз автономдук Советтик социалисттик республикасына айландыруу белгиленген. 1925-жылдын 27-майындагы Бүткүл Россиялык

Аткаруу Комитетинин Президиумунун заседаниясында КАО ревкомунун төрагасы Токбаевдин баяндамасы боюнча Кыргыз автономиялык облусун райондоштуруу жөнүндө токтому бекитилген. Анда КАО 4 округдан туруп, мындай деп жазылган: «Түркстан АССРинин территориясынан Кыргыз автономиялык облусунун составына төмөнкүлөр киргизилсин: 1. Пишпек округуна-Пишпек шаары, (андан ары болуштуктар саналып өтөт); 2. Ош округуна- Ош шаары жана мурунку Фергана облусунун Ош оң зунун Акжар, Алай, Гулша, Кара-Таш, Капчыгай, Яссы, Ак-Буура, Куршаб, Турук, Ноокат, Кашкар-Кыштак, Өзгөн жана Ош болуштуктары; ошол эле мурунку Фергана облусунун Кокон оң зунун Лейлек, Нойгут-Кыштак болуштуктары жана мурунку Фергана облусунун Маргалан оңзунун Жоокесек-Бостон, Араван, Ичкилик, Найман болуштуктары жана Чимион болуштугунун Халмион айылы; 3. Жалал-Абад округуна - Жалал-Абад шаары жана мурунку Фергана облусунун Анжыян оңзунун Айым, Базар-Коргон, Массы, Ноокен, Чаңкет, Каракол-Сарысуу, Кеңкол-Карагыр, Майлы-Сай болуштуктары; мурунку Фергана облусунун Наманган оңзунун Арым, Кызыл-Жар, Кырк-Уул, Саруу, Суусамыр, Чаткал, Багыш, Баястан, Кутлук-Сейит болуштуктары; Кара-Көл округуна – Кара-Көл шары (андан ары болуштуктарды санап өтөт) . (Караңыз: Кыргыз ССР мам. Архиви, 20-фонд, 1-опись, 114-иш, 19 бет). Аталган райондоштуруу боюнча ошентип КАОдо 75 болуштуктан турган 4 округ, 6 шаар, 721 кыштак, 727 айыл, 5 хутор кирди. Облустун калкы 717 миң кишини түзүп, анын ичинде 63,5 пайыз кыргыз, 16,8 пайыз орус, 15,4 пайыз өзбек жана 4,3 пайыз башка улуттардын өкүлдөрү жашаган. Кыргыз автономиялык облусунун территориясына кирүүчү жерлер али толукталып бүтө элек эле.

Жогоруда сөз кылынган Кара-Кыргыз автоном облусунун Советтеринин биринчи уюштуруу съездинде эле (27-30-март 1925-жыл) ревкомдун баяндамасы боюнча токтомдун төртүнчү пунктунда мындай деп жазылган болчу: «улуттук жиктештирүү мезгилинде областтын чек араларын улуттук, экономикалык жана территориялык белгилер боюнча так аныктоого мүмкүн болгондугуна байланыштуу съезд жаңыдан шайланган Аткаруу Комитетине бул маселени Орто Азиялык Эмгек жана Коргонуу Советинин өкүлү аркылуу тезирээк чечүүнү тапшырат». Ушундай эле чечим кийинки 27-майдагы Бүткүл Россиялык Аткаруу Комитетинин Президиумунун отурумунда да кайталанган. Мындай абал Орто Азиянын башка республикаларында да сакталган. Ошондуктан атайын түзүлгөн СССРдин Борбордук Аткаруу Комитеттин Паритеттик (калыстык) комиссиясы 1926-жылдын март айларына чейин республикалардын чек аралык талаш-тартыш арыздарын тескеп чыгып, анын отчету 20-25-марттарда Самаркандда каралган. Айта кетчү нерсе, аталган комиссиянын төрагасы Д.Петровский, мүчөлөрү: Мирза Галиев, Саид Алиходжаевдар болушуп кыргыздардан эч ким кошулган эмес. №11 жана 13-

протоколдорду карап көргөндө Кыргызстандын жана Өзбекстандын бийликтеринин бири-бирине койгон территориялык дооматтарынын жалпы саны 20дан ашык болуп, алардын Кыргызстан үчүн канааттандыраарлык чечилгени төмөнкүлөр эле: Бек-Абад айылы (Сузак району), Ардай айылы (Кара-Суу району), Төө-Моюн айылы (Араван району), ошондой эле Бакса-Исфана болуштугу менен Чапкылык айылы (Лейлек району). Ошол эле учурда Кыргызстанга өткөрүлүп берилсин деген суроолордун канааттандырылбагандары булар: Заркен кыштагы, Варзык кыштагы, Үч-Коргон кыштагынын жаны, Вуадиль айылы, Чимион айылы, Хан-Абад болуштугу жана Кемпир-Абад айылы, Жалал-Кудук айылы, Кара-Суу (Өзбекстандагы бөлүгү), Чимион, Коргон-Төбө болуштуктары, Күйүк-Мазар, Мөнөк айылдары, Булак-Башы болуштугу, Мархамат болуштугунун Дон, Кызыл-Рават, Кучи айылдары, Бетегели, Кой-Таш өрөөнү, (Ангрен дарыясынын жогорку агымы). Өзбекстандын бийликтери Кыргызстандан төмөнкү территорияларды өзүлөрүнө өткөрүп алууга жетишкен: Баястан, Ак-Коргон айылдык советтери жана анын кыштактары, Айым кыштагы, Араван болуштугунун Анжиян, Лянгар, Араван, Досмат-Халвоин, Топо-Коргон айылдары. Ал эми Өзбекстандын бийликтеринин Сузак-1 жана Сузак-2 кыштактарын, Ош шаарын жана Ош болуштугун бүтүндөй суранганына карабастан Кыргызстандын составында калтыруу чечилген. Сөз толугураак болсун үчүн Ош шаарына жана Ош болуштугуна болгон Өзбекстандын дооматы кандай жүйөлөр менен четке кагылгандыгы жөнүндө айтып өтсөк. Токтомдо мындай делет: а) Ош Кыргызстандын түштүгүндөгү бирден-бир борбор; б) Ал ирригациялык тармактары жагынан Ак-Буура суусунун жээгиндеги кыргыз айылдары менен тыгыз байланышта турат; в) Ош Алай өрөөнүнө кетүүчү жолдордун башталышы жана Фергана өрөөнүндө маанилүү түйүн; г) Ош шаарын Өзбек ССРине берип коюу Фергана өрөөнүнүн чыгыш бөлүгүндө жайгашкан кыргыз айылдарын бириктирүү мүмкүнчүлүгүн жоготуп коюу дегендик болоор эле; д) Ош болуштугундагы өзбек, кыргыз кыштактары жана башка улуттук айылдар өз ара экономикалык карым-катнашта туруп, алардын жерлери шаардын территориясы менен айкалышып кеткендигине байланыштуу комиссия Ош болуштугун Кыргызстандын составында мурдагыдай эле калтыруусун максатка ылайыктуу деп чечет. (Самарканд, 20-март, 1926-жыл). Андан тышкары Ош чөлкөмүнүн негизги калкы кыргыздар болгондугу жогоруда айтылып кетпедиби. Революцияга чейин эле Ош оңзунун 8 болуштугунун бирөөсүндө гана (Ош болуштугу) өзбектер көпчүлүктү түзгөн. Бул жагдай 1924-жылы улуттук жиктешүү процессинде негизги принцип катары кабыл алынган болчу. Бирок КАОнун Аткаруу Комитетинин 11-апрелдеги чечиминде: «Кыргыз облусунан чечүүчү добуш менен эч кандай өкүл катышпагандыктан аталган комиссиянын жыйынтыктары Кыргызстан-

дын кызыкчылыгын канааттандырбайт, Лейлек, Нойгут-Кыпчак, Жоокесек-Бостон болуштуктарынын чек аралары туура эмес бөлүнгөн, Кожо-Абад болуштугунун Өзбекстанга өтүшү жобого ылайык келбейт, Сүлүктү таш көмүр кени, Чимион, Вуадиль, Үч-Коргон, Заркент жана Варзык айылдары экономикалык райондордун борбору катары Кыргызстанга өтүшү тийиш» деп айтылган. Кыргызстан менен Өзбекстандын ортосундагы чек аралык тактоолор кийинки жылдарда да улантылган. Мисалы, 1926-жылдын 25-апрелинде Өзбекстандын Анжиян оңзунун Нарын болушундагы Катта-Могол, Думар кыштактарынан 1700 үй-бүлөнүн Өзбекстандан Кыргызстанга өтүү боюнча арызы, ошондой эле Кыргызстандын Айым болуштугунан Кызыл-Токой, Дарабак, Тешик-Таш, Корут-Кий, Чынчыр-Таш, Ак-Мечит, кыштактарынын тургундарынын аларды Өзбек ССРине өткөрүү чечимдерине нааразычылыгы РСФСРдин Борбордук Аткаруу Комитетине жиберилген (Кыргыз ССРинин Мамлекеттик Борбордук архиви, 20-фонд, 1-опись, 176-иш, 98-барак).

Өзбек ССРинин ошондой эле дооматтарын эске алып, Борбордук Аткаруу комитетинин Президиумунун 1926-жылдын 21-декабрындагы чечимине ылайык дагы бир жолу РСФСР жана Өзбек ССРинин ортосундагы территориялык талаш-тартыштарды кайрадан карап чыгуу үчүн паритеттик комиссия түзүлүп, анын иши тууралуу 1927-жылдын 3-майындагы БАКтын Президиумунун отурумунда (протокол №2) төмөнкүдөй токтом кабыл алынган. «1. Сүлүктү таш көмүр кени (Бакса-Исфана болуштугу), Жоокесек, Нойгут-Кыпчак болуштарынын күйүүчү май табылган жерлеринен башка жогорку бөлүктөрү жана Ауваль болуштугунун Үч-Коргон айылы Өзбек ССРинен бөлүнүп алынып, РСФСРдин (Кыргыз автономиялык республикасынын) курамына өткөрүлсүн. 2. КАССРдин Ош округунун Араван болуштугу РСФСРдин составында калсын. 3. Варзык, Заркент, Вуадиль, Чимион, Үч-Коргон темир жол станциясы Өзбек ССРинин составында калтырылсын жана Азим болуштугунун сол жээги Кыргыз АССРинен Өзбек ССРине өткөрүлсүн деген паритеттик комиссиянын чечими бекитилсин». Мына ошентип Кыргызстан менен Өзбекстандын чек аралык бөлүнүштөрү 1927-жылдарга чейин негизинен аякталган. Айрым гана өзгөрүүлөрдөн башка азыркы түштүк Кыргызстандын Өзбекстан менен чектешкен жерлеринде ушул мезгилге чейин негизинен өзгөрүүлөр болгон эмес. Жогоруда каралган тарыхый маалыматтардын негизинде кандай жыйынтыктарды чыгарууга болот. Биринчиден, ар кандай элдин, улуттун өз өнүгүүсүндө мамлекеттүүлүккө, территориялык ээликке, экономикалык, саясий, руханий өз алдынчалыкка умтулуусу мыйзам ченемдүү нерсе. Ошондуктан, 1924-жылкы Орто Азия элдеринин улуттук жиктешүүсү жөнүндөгү маселенин келип чыгуусу жогорку аталган мыйзам ченемдүү көрүнүштүн натыйжасы. Экинчиден, тарыхтын ар кандай белестеринде экономикалык, территориялык, руханий, кала берсе генетикалык жуурулушууга дуушар бол-

гон Фергана чөлкөмүнүн тургундарынын арасында мамлекеттик-улуттук жиктешүү процессин ишке ашыруу чынында эле өтө татаал болуп, чек араларда өтө так бөлүштүрүү таптакыр эле мүмкүн эмес эле. Ошентсе да улуттук жиктешүүнүн негизги принциптери катары улуттук белгини биринчи орунга коюп, ошону менен катар экономикалык, ирриациялык, географиялык жана административдик факторлорду олуттуу эске алуу менен жүргүзүлгөн 1924-1926-жылдардагы Фергана чөлкөмүн райондоштуруу иши негизинен лениндик принциптерге ылайык туура чечилген. Үчүнчүдөн, 65 жылдан бери бир топ калыптанып калган чөлкөмдөрдү кайрадан аңтарып кароого далалаттануу, лениндик улуттук-мамлекеттик жиктешүүнү жокко чыгарууга аракеттенип, ага анафема жарыялоо, менимче, түркөй улутчулдук жана бөлүп-жаруучулук иш. Ал жамандыктан башка эки элге эч жакшылык алып келбейт. Акырында айтаарыбыз, ар кандай адам, эл жана мамлекет өзүнүн дүйнөгө келген жазмышындагы ролун, ийгилигин же жеке кемчилигин артына кылчайып карап, өз тарыхынын белестеринен издеп туруусу шарт. Карт тарых ар дайым адилет жана даанышман.

Адабияттар:

1. Бейшенбиев Э.Д. Введение историю кыргызской государственности - Бишкек 1994.
2. Каракеев К.К. Образование СССР – торжество ленинской национальной политики. – Ф., 1982.
3. Кененсариев Т. «Тандалган макалалар», Бишкек-Ош – 1999.
4. Кененсариев Т., Эгемназаров Д., 2003. «Менин мамлекетим».
5. Урстанбеков Б.У., Чораев Т.К. Кыргыз тарыхы: Кыскача энциклопедиялык сөздүк. – Ф., 1990.
6. Нурбеков К. «История государства и права Киргизской ССР» часть II. Фрунзе 1974.
7. Абдрахманов Ю. 1916. Дневники, Письма Сталину. – Ф., 1991.
8. Кыргызы и Кыргызстан: опыт нового исторического осмысления. – Б., 1993.
9. Ожукеева Т.О. XX век: возрождение национальной государственности в Кыргызстане. – Б., 1993.
10. Каракеев К.К. Образование СССР – торжество ленинской национальной политики. – Ф., 1982.
11. К вопросу государственного строительства Советского Кыргызстана: С.б. док. – Ф., 1964.
12. Малабаев Д.М. Образование СССР и развитие национальной государственности киргизского народа. Ф., 1969.
13. Советский Киргизстан в документах. 1917-1967. Ф., 1983.

Рецензент: д.и.н., профессор Нурунбетов Б.